

УДК 1(091): 16

СПЕЦИФІКА НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Л.П. Чернова, канд. філос. наук, НПУ імені

М.П. Драгоманова

Наука – це лише один із багатьох елементів сукупного знання, накопиченого людством. Оскільки в наш час від імені науки відбувається легітимація і канонізація найбільш респектабельного знання, то цілком закономірно, що мова науки зокрема і знання загалом на рівні стереотипів має ледве не сакральний статус. Виявлення корелятивної залежності та функціональної несумісності різних типів знання – важливе й актуальне теоретико-методологічне завдання філософії.

Ключові слова: наука, типи знання, генезис, ієрархія, особливості й закономірності.

Слово «наука» буквально означає знання. Під знанням маються на увазі перевірені відомості про матеріальні й духовні явища, а також їх адекватне віддзеркалення у свідомості людини. З критеріальної точки зору знання – це селективна, впорядкована, певним чином (методом) отримана, у відповідності з деякими нормами оформлена інформація, що має соціальне значення і визнається знанням ключовими соціальними суб'єктами і суспільством у цілому.

Знання є загальним вираженням теоретичної діяльності розуму, який претендує на об'єктивну істину (на відміну, наприклад, від мислення або думки, які можуть бути апіорі фантастичними, несумірними з об'єктивною дійсністю). Сумніви щодо інструментальної доцільності знання будь-якого типу зумовлені насамперед недовірою до його достовірності й адекватності. Дослідницька інтрига щодо умов та основ, на підставі яких результати розумової діяльності набувають об'єктивного і достовірного значення, сприяє суверенізації нових дисциплін: зокрема, в ХХ столітті від епістемології як загальної філософії пізнання відбулося відгалуження філософії науки, соціології знання та філософії свідомості.

Знання також можна визначити формою існування і систематизації результатів пізнавальної діяльності. Згідно з Аристотелем, коректною і операціоністськи перспективною є його структуризація на інтуїтивне та дискурсивне – опосередковане умовиводами і логічними доказами. Існує декілька видів знання: буденне (здоровий глузд), особистісне, неявне тощо. Когнітивний масив також може бути донауковим та науковим, а останній додатково структуризуватися на емпіричні та теоретичні.

Здебільшого виокремлюють два типи класифікації знання: структурний (сутнісний) та дескриптивний (такий, що структуризує масив знання у зручні для оперування форми). Щоправда, деякі способи систематизації та класифікації знання не вкладаються в прокрустове ложе такої типологізації. Прикладом може слугувати запропонована Ф. Броделем структуризація історичної суцільності на «історію подій» та «історію структур». Якщо «історія подій», за висловом Л. Ранке, змальовує історію з точки зору того, «як це було», тобто фактологічно, то «історія структур» за принципом дії є аналітичною і вивчає «структури – коралові рифи людських відносин, яким притаманне стабільне існування впродовж тривалого часу [6, с. 3]».

Проблема типології знань виникла і почала активно дискутуватися в античний період Стародавньої Греції. Системи знання, які існували в

попередніх архаїчних суспільствах, були недостатньо диференційованими, тому не виникало потреби їх концептуального та інституційного структурування. Починаючи з V століття до н.е. підходи до проблеми типології знань почали істотно змінюватися, а разом з ними істотного переформатування зазнали уявлення про те, що слід вважати знанням і чим розрізняються його типи, критерії відмінностей. Умовно можна виокремити два типи концепцій – класичні, пов'язані з філософією знання, та сучасні, орієнтовані переважно на соціологію знання.

Початкові принципи класифікації знань були розроблені Платоном та Аристотелем у IV столітті до н.е. За великим рахунком, сформульовані ними підходи лягли в основу всіх подальших уявлень про класифікацію знань (принаймні, це стосується європейської та арабської культури). Перший тип класифікації і визначення «простору знань» – це подання сфер знання списком. Такий підхід орієнтований переважно на предмет знання і сягає своїми витокami платонівського переліку предметів і дисциплін, яким слід навчатися юнакам, котрі покликані стати воїнами ідеальної держави, а також тим, кому належить правити. Починаючи з пізньої римської античності цей підхід втілювався у переліку «семи вишуканих мистецтв», який, у свою чергу, структуризувався на «трівіуми» та «квадрівіуми» і був закріплений в епоху пізнього середньовіччя в структурі університетської освіти.

Інший підхід до класифікації знань започаткований Платоном. У його працях можна знайти висловлювання про необхідність поділу знання на три частини за видами та способами пізнання – пізнання засобом понять (діалектика), чуттєве сприйняття предметів навколишнього світу (фізика) та виявлення волі й бажань, яке слугує джерелом людських дій (етика). Ця схема була реконструйована учнем Платона Ксенократом. Пізніше зазначений підхід був модифікований у поділ знання не стільки за методом, скільки за предметом. Особливу популярність тріада логіка-фізика-етика набула наприкінці XVIII – на початку XIX століть, зокрема,

завдяки працям Г. Гегеля. Ще один тип класифікацій був орієнтований переважно на відмінності за засобами. Доводиться констатувати, що з часом типологія знання стає все більш розгалуженою та диференційованою.

Уже Платон та Аристотель здійснювали принципове розмежування повсякденних думок та істинного знання. Останнє вони характеризували не як відповідність буттю взагалі, а насамперед як відповідність справжньому буттю. Філософія свідомості, котра шукала критерії справжності у сфері суб'єктивності, так само негативно оцінювала буденну свідомість як осереддя помилок та забобон. Між іншим, більшість сучасних мислителів також орієнтована на необхідність «подолання повсякденності», яка перебуває під тиском відчуження, афектів, хибних стереотипів тощо.

Істотна проблема полягає в тому, що знання часто редукується до рівня думки, а думка необґрунтовано підноситься до рангу знання. Якщо в соціології знання когнітивним продуктом вважається все, що визнається таким більшістю суспільства, то в епістемології претензії когнітивних феноменів на статус знання підлягають критичній перевірці. Протиставлення думки та знання (грецькою докси та епістеми) було концептуалізоване ще Парменідом та Платоном. Згідно з ними, знання як раціонально обґрунтоване і аргументаційно захищене уявлення про дійсність та евентуальність протиставлялося вірогіднісній думці. Школа елеатів чітко розмежовували істину, що ґрунтується на раціональному пізнанні, та думку, котра базується на чуттєвих сприйняттях і віддзеркалює лише видимість речей.

Е. Гуссерль також виходив з принципової і фундаментальної відмінності знання та думки. На його переконання, думка – це величина, похідна від константи приватного інтересу, який задає алгоритм світогляду й оцінки. Вона є не просто неповним знанням, а знанням апіорі усіченим, яке утворилося в результаті когнітивної вівісекції, редукціонізму і

застосування світоглядних стереотипів. Думці функціонально протистоїть знання (теорія) як результат незацікавленого (об'єктивістськи відстороненого) світоспоглядання. Філософія може прийти до розуміння вселенського світопорядку саме через теорію, але аж ніяк не внаслідок використання неповноцінних думок (практик).

Процес формування соціального знання включає перманентну оцінку і відбір як нових думок, так і канонізованих знань. Критерії цього процесу доволі мінливі, релятивні й не завжди підлягають формалізації. Процес конструювання соціальної реальності можна умовно поділити на два етапи (тут очевидні аналогії як з ідеологією, так і взагалі з будь-яким гносеологічно-комунікативним атрибутом суспільного буття). Перша фаза – генерування дискурсів (думок, точок зору, які реалізуються на індивідуальному рівні). Другий етап – процес соціальної оцінки дискурсу, в межах якого індивідуальні точки зору відхиляються або визнаються тими різними соціальними групами. Оцінка думок здійснюється на підставі критеріїв, котрі є авторитетними лише для конкретно-історичної соціальної групи. У випадку визнання думка набуває статусу знання в онтологічних межах даної групи, а її зміст набуває ознак складової частини соціальної реальності [4, с. 42–43].

Як вважає Л.Вітгенштейн, про знання має сенс говорити тільки тоді, коли є належні підстави для твердження «Я знаю, що ...», коли можна з'ясувати, звідки людина це знає, коли вона це дізналася, чим виправдане або підтвержене це знання. Але такі питання виявляються абсурдними у багатьох випадках. Приміром, звідки я знаю, що існує зовнішній світ? Як і коли мені це стало відомо? Чим це підтверджується? Щоб не було наведено на підтвердження твердження «я знаю, що існує зовнішній світ» – все буде звучати безглуздо і виявиться менш достовірним, ніж саме твердження.

Ідея Л. Вітгенштейна полягає в тому, що достовірність ніяк не пов'язана з кількістю аргументів і верифікацій або з можливістю помилки.

Помилятися можна в чому завгодно: в арифметичних викладках, в тому, що суб'єкт не спить і не схильний до галюцинацій, що у нього немає провалів у пам'яті. Вітгенштейн ставить питання про достовірність і можливості помилки по-іншому. З його точки зору, достовірність присутня там, де неможливо помилятися, але не тому, що вдається абсолютно достовірно спростувати всі можливі сумніви, а тому, що інакше неможливо було б продовжувати певну діяльність. «Надійним є те свідоцтво, – зазначає Л.Вітгенштейн, – яке ми приймаємо за безумовно надійне, слідуючи якому ми з повною впевненістю і без сумніву діємо [1, с. 347]». Наприклад, не можна серйозно займатися історичними дослідженнями і водночас сумніватися в тому, що Земля існувала до нашого народження; неможливо намагатися побудувати ефективні відносини з іншими людьми або займатися вихованням дітей, сумніваючись, що інші люди теж наділені свідомістю, а не є манекенами чи роботами.

Класичне тлумачення знання виявляється обмеженим зовсім не тому, що люди більше не мають потреби у безпосередньому відображенні об'єктів. Проблема полягає в іншому: класика, яка зводить знання до відображення, залишає його у світі речей, наслідком чого є неприйнятна ситуація: під час дослідження суспільства блокується шлях в напрямку визначення зв'язків, котрі реалізуються за межами безпосередніх зв'язків і взаємодій між людьми та речами. В дослідженні природи цей шлях виявляється тупиковим, оскільки йому недоступні об'єкти, котрі не є речами, або котрі не вкладаються в стереотипізм людського досвіду.

Наявність знання коректно фіксується тоді, коли воно відтворюється і розвивається, є динамічною формою соціального буття, забезпечує єдність буття окремих індивідів, пов'язуючи їх в динамічну полісуб'єктну сукупність. В гносеологічному розумінні ключовою характеристикою знання є його зміст, а в соціальному – форма, котра забезпечує відтворення людського буття, оскільки знання пов'язують воєдино різні інтервали, фрагменти і аспекти буття, то при найближчому розгляді воно виявляється

формою відтворення багатомірності цього буття, образ якого відтворюється на рівні образів дій, спонук, мотивів тощо [3, с. 70-71].

Як форма соціальної динаміки, знання реалізує безпосередні та опосередковані зв'язки між людьми, їхнє відношення до предметності й саморефлексію. В історичному вимірі воно є умовою співбуття індивідів, їхньої діяльності і досвіду. В онтогенетичному сенсі знання первісно співпадає з діяльністю індивіда, а згодом стає внутрішньою формою особистісного становлення, а також зовнішньою формою людських і предметних контактів.

Причому, різні його аспекти (індивідуальні, предметні, інтенційні, комунікативні та інтерактивні) генетично взаємопов'язані один з одним: індивідуалізоване пізнання апріорі передбачає спільне знання як передумову і водночас як результат; предметне знання робить можливим опосередковане спілкування, а предметна самореалізація особистості є умовою накопичення і трансляції знання.

У фокусі соціального буття ключового значення набуває аспект, не стільки що знання віддзеркалює, містить і т.п., скільки питання хто знання створює, хто його використовує, а також як і з якою метою він це робить. Йдеться не лише про соціально суб'єктні передумови і результати пізнання, а й про самий процес, про його конструкцію. Іншими словами, увага акцентується на суб'єктності знання. Під суб'єктом в даному разі слід розуміти не абстрактний схематизм, а людські індивіди як ансамблі конкретно історичних форм спілкування і самоствердження. В цьому контексті знання асоціюється з діяльними, предметними, знаково-символічними засобами взаємозв'язку між людьми, між різними фрагментами людського досвіду, розпорошеними у сфері соціального часу і простору.

Увесь шлях розвитку людини як *Homo sapiens* та людства в цілому становить рух від незнання до знання. Обсяг інформації, якою володіє людство, в наш час подвоюється кожні 10 років. Будь-яке суспільство володіє свідомістю, яка проявляється у різних формах: колективний досвід,

мораль, релігія, мистецтво тощо. Однією з найважливіших форм суспільної свідомості є наука, яка слугує джерелом нового знання.

Зростання ролі знання у всіх сферах життя є найважливішою закономірністю сучасної стадії розвитку людського суспільства. Характерною рисою сучасної людської діяльності стає наявність в кожному продукті й послугі знання в інтелектуальній або в опредметненій формі.

«Суспільство знань» переважно відносять до постіндустріального етапу розвитку суспільства (інформаційне суспільство). Вперше термін «суспільство знань» був введений в обіг в 1966 році американським дослідником Р. Лейном, який розглядав вплив наукового знання на сферу публічної політики та управління. Основу концепції «суспільства знань» склали дослідження Ф. Махлупа та П. Дракера. Було висунуто припущення про становлення принципово нового типу економіки – «економіки знань». Ф. Махлуп, вивчаючи питання впливу ролі знання на структуру зайнятості й виокремлюючи основні тенденції розвитку «економіки знань», припустив існування певних кількісних характеристик у сфері освіти для обґрунтування переходу до нової фази суспільного розвитку, що якісного відрізняється від попередньої. У «суспільстві знань» П. Дракер особливо виділяє роль освіти, визначаючи її головним завданням навчити індивіда вчитися.

У 70-х роках ХХ століття автор класичної концепції постіндустріального суспільства Д. Белл досліджував проблематику нової соціально-політичної ролі наукового знання в процесі соціальних трансформацій. Знання та інформація у його концепції є основою «прийдешнього постіндустріального суспільства». Надалі концепція суспільства знань отримала розвиток в працях Н. Штера, Р. Райха, П. Вайнгартена. Дослідники слушно відзначають когерентність, сумірність концепції суспільства знань з концепціями «спільнот, здатних навчатися» (Р. Хатчесон, Т. Хусен) та «організацій, спроможних до самоосвіти» (П. Сенге). Н. Штер, що зробив значний внесок у розвиток ідеї суспільства знання як самостійної науково-філософської концепції, наголошує на

значенні діяльнісного аспекту знання. Спільно з У. Уффер він звертається до проблем трансферу знань в умовах глобалізації, відзначаючи, що розширенням можливостей суспільства, супроводжується нарощуванням тенденцій його крихкості та вразливості.

В епоху інформаційного суспільства актуалізується проблема лавиноподібного накопичення знань. На певній стадії реципієнт виявляється фізично неспроможним засвоїти знання в тих обсягах, в яких воно продукується науковим середовищем. Єдиний вихід у таких випадках – запуск суб'єктом механізму вибіркового сприйняття інформації, коли свідомо обирається мета оволодіння не сукупним масивом знання, а лише його окремими сегментами. Втім, цей вихід не є панацеєю, оскільки вирішального значення набуває дещо інше, а саме: вміння обрати для засвоєння не просто сегмент знань, а сегмент оптимальний з точки зору ефективності застосування й евристичності.

У процесі соціального відтворення знання не лише відображає буття, а й виражає те, що безпосередньо відобразити неможливо. Воно фіксує соціальні взаємодії і слугує засобом зв'язку суб'єктів, розділених соціальним часом і простором. Відтак, воно виконує функцію наскрізного просторово-часового соціального зв'язку; воно забезпечує відтворення логіки соціального буття за межами того, що можна зафіксувати безпосередньо [2, с. 10].

Оскільки знання є елементом соціального процесу, то воно не лише відображає людське буття, а й мотиваційно-спонукальні особливості взаємодії, самоідентифікації, спонуки тощо. З позицій посткласичної ситуації варто додати, що знання і пізнання слугують не лише об'єднаним засобом для забезпечення соціального відтворення, а й інструментом розширення соціального відтворення, засобом введення в нього нових предметностей за умов підвищеної щільності взаємодій між різними суб'єктами і системами. Працюючи над творенням соціальної реальності, пізнання саме входить до складу соціальних фрагментів і робить

необхідними подальші зусилля людей по їхньому використанню і відтворенню.

Знання – основна і визначальна складова світогляду. Це селективна, впорядкована, певним чином (методом) отримана, у відповідності з деякими нормами оформлена інформація, що має соціальне значення і визнається знанням ключовими соціальними суб'єктами і суспільством у цілому. Світогляд є системою принципів, знань, ідеалів, переконань, ціннісних орієнтацій, надій та вірувань, котрі визначають діяльність індивіда або соціального суб'єкта, є формою його суспільної самосвідомості, через яку суб'єкт усвідомлює свою соціальну сутність і оцінює духовно-практичну діяльність. Світогляд – інтегральне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки. У структурному плані прийнято виокремлювати в ньому такі рівні, як світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння. У попередньому, наближеному тлумаченні світогляд якраз і є знанням людини про світ. Однак не кожне знання є світоглядом. Щоб стати ним, знання має отримати відповідне узагальнення, пройти через горнило людського досвіду, отримати як інтелектуальне, так і емоційно-чуттєве наповнення. Світоглядним знанням є знання не лише про світ, а й знання про людину як частину світу і водночас його перетворювача, творця світу власної культури, про місце людини в цьому світі, спрямованість розвитку людського життя, про перспективи й долі людини і людства. Знання у цьому вимірі кристалізуються як переконання, а ще в більш глибокому розумінні – як принципи та ідеали. Тому світогляд є не просто знанням, а знанням глибоким, фундаментальним, узагальненим до рівня переконань, принципів та ідеалів, завдяки яким людину утверджує власну долю в конкретному життєвому середовищі.

К. Ясперс наголошував: «Знання, позбавлене цілісного світогляду, цінують лише за інструментальну ефективність. Часто воно поринає у безодню того, що, власне кажучи, нікого не цікавить [5, с. 370]». Світогляд

як феномен духовного життя є функцією спеціалізованої свідомості (знання) – зокрема, такої його наукової складової. Саме теоретичне знання виконує функцію світогляду, озброюючи людину системою поглядів на світ і на місце людини в ньому.

По суті, світогляд є теорією, взятою з функціонального боку – тобто функцією теорії, роллю теорії в соціумі. Така роль полягає в необхідності сформулювати цілісне уявлення про світ з метою визначення орієнтирів для буття. Серед функцій теорії найважливішими вважаються світоглядна та методологічна. Концептуальний стрижень знання теоретичного рівня складає філософія як теорія всезагального, як граничний вид теоретизування.

Отже, наукове знання – провідний елемент наукового простору, впорядкована в просторі й часі знаково-символічна система вираження пізнавальної діяльності людини. Воно існує як лінійний (просторовий) текст, об'єктивних детермінованих та індетермінованих багатовекторних зі зворотними зв'язками (і в цьому плані нелінійних) смислових висловлювань про об'єкти пізнання, вихід за які є виходом за межі науковості у сферу синкретичності, міфологічності та вірувань. Суб'єкти і об'єкти науки, її положення, способи їх творення і опанування ними є об'єктивованими, дистанційованими й ідентичними в усіх соціокультурних ареалах, тому наукові положення мають один і той же функціональний простір.

Література

1. Витгенштейн Л. О достоверности / Л. Витгенштейн // Философские работы. – Ч. I. – [пер. с нем., сост. М.С. Козловой]. – М. : Гнозис, 1994. – 612 с.
2. Лекторский В.А., Швырев В.С. Методологический анализ науки (типы и уровни) / В. А. Лекторский, В. С. Швырев // Философия. Методология. Наука. – М. : Наука, 1972. – С. 7-45.
3. Лурия А.Р. Об историческом развитии познавательных процес сов / А. Р. Лурия. – М. : Наука, 1974. – 221 с.

4. Мамардашвили М.К. Классический и неклассический идеалы рациональности / М. К. Мамардашвили. – Тбилиси : Мецниереба, 1984. – 284 с.

5. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Республика, 1994. – 468 с.

6. Wallerstein I. The Modern World-System. In 3 vol. Vol.1: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. New York, San Francisco, London, 1974. – 346 p.

СПЕЦИФИКА НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

Л.П. Чернова

Наука – лишь один из многих элементов совокупного знания, обретенного человечеством. Поскольку в наше время от имени науки происходит легитимация и канонизация наиболее respectable знания, то вполне закономерно, что язык науки в частности и знания в целом на уровне стереотипов имеет едва ли не сакральный статус. Выявление коррелятивной зависимости и функциональной несовместимости разных типов знания – важное и актуальное теоретико-методологическое задание философии.

Ключевые слова: наука, типы знания, генезис, иерархия, особенности и закономерности.

SPECIFIC OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

L.P. Chernova

Science – is just one of many elements of the total knowledge accumulated by the mankind. Because nowadays the name of science is the legitimation and canonization of the most respectable knowledge, it is quite natural that the language of science in particular and knowledge as a whole at the level of stereotypes has nearly a sacred status. Identification of correlative dependence and functional incompatibility of different types of knowledge is very important and relevant theoretical and methodological problem of philosophy.

Key words: science, knowledge types, the genesis, hierarchy, features and patterns.